پوهاند محمد حسن کاکړ ٢٠١٦/٠٦/٢٧

جان سټوارټ مِل
په نوي دقیقو کي

د آزادی فلسفه، تجربي فلسفه،
د ګټورتوب فلسفه

لومړی برخه

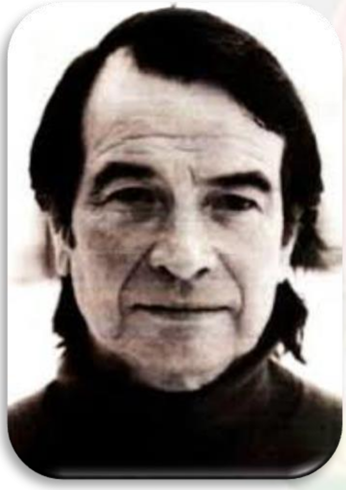

لیکوونکۍ: پال سټرا ترن

ژباړن: محمد حسن کاکړ

جنوري ٢٠١٦

د ژباړونکي پیلامه

د نونسمي پېړی برتانوي فیلوسوف جان سټوارټ مِل (١٨٠٦-١٨٧٣) افغانانو ته نا آشنا دئ. دغه ژباړه به لومړی لیکنه وي چي په اړه یـې په پښتو وړاندي کیږي. دغه کتابګوټئ په ٢٠٠٢ کال کي د فلسفي استاد پال سټراترن *(Paul Strathern)* خپور کړئ دئ. دا د لرغوني یونان نه تر اوسه د لویدیزي نړی د نامتو سوچوالو په اړه د ٢٨ کتابګوټو په لړ کي خپور شوئ دئ. لیکوال یي د آیرلېنډ د ډبلن د ښار په پوهنتون کي په فلسفه کي زده کړه او په لندن کي یي د فلسفي او ریاضي ښوونه کړې ده.

ارسال مقالات: info@arianafghanistan.com و یا spineghar@gmail.com

جان سټوارټ مِل (John Stewart Mill)، د انګلستان یو نامتو سوچوال وو او نظرونو یې په لوېديز مدنيت باندي ژور اثر کړئ دئ، خو ده رسمي زده کړه نه ده کړې. پلار يي دننه په کور کي د هغه روزنه او پوهنه کړې ده. د ده پوهنه په دغه ډول او په دغسي سويه شوی چي شايد په نړی کي د بل چا روزنه او پوهنه په دغه ډول نه وي شوې. پلار يي، جېمز مِل (James Mill)، هوډ کړئ وو چي له خپل زوی نه يو نابغه جوړ کړي. جېمز مِل دغه کار د انګليس د يوه نامتو فيلوسوف، جان لاک (John Locke)، ددغه نظر پر بنسټ کاوه چي د انسان ذهن په پيدايښت کي د "سپين کاغذ" په شان دئ. نورو فيلوسوفانو دغه"سپين کاغذ" سپينه تخته يا ناليکلي تخته (tubule rasa) نوموله. د جان لاک د نظر له مخي پوهه يوازي له تجربې څخه راوزي، او "په پوهه داسي څيز نشته چي رومبی په احساسونو کي نه وي." ددې مانا دا کيږي چي پوهه له احساس نه پرته ممکنه نه ده.

او هغه وخت چي احساسونه دماغ ته ورسيږي، هغه يې يوله بله نښلوي او فکر پرې کوي. لاک دغه پروسه عقلي استدلال بولي. په دې ډول نظرونه او فکرونه په اصل کي د احساسونو محصول دئ، او شخصيت د نظرونو يو پېچلئ ترکيب دئ، او شخصي هويت په حافظه کي د نظرونو له ذخيره کولو څخه حاصليږي.[1]

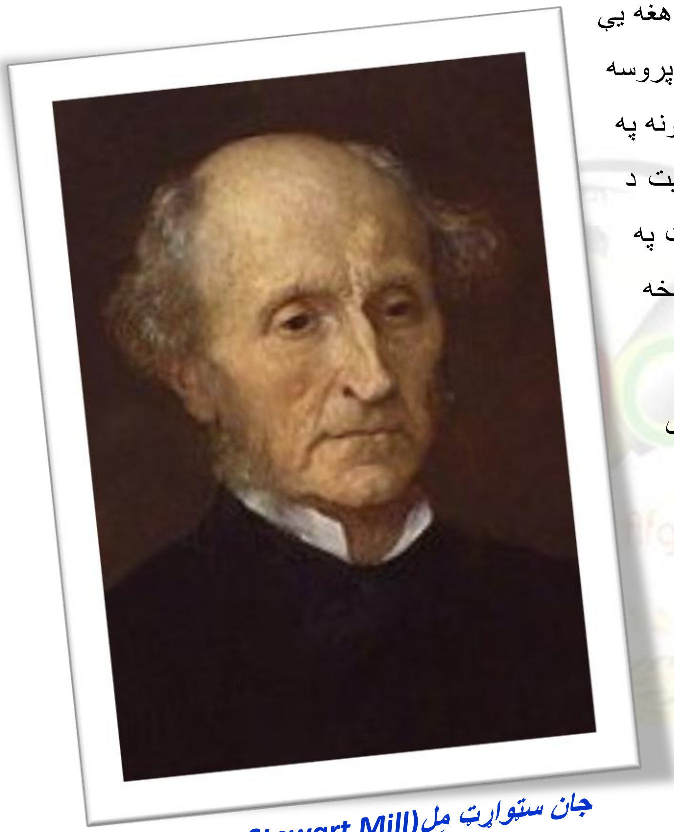
جان سټوارټ مِل(John Stewart Mill)

په ساده ژبه د جان لاک د نظر له مخي انسان اول د حواسو له لاري اطلاعات تر لاسه کوي، او دماغ بيا له هغو نه د فکر کولو په پروسي سره مفهوم او علم ته رسيږي. دغه طريقه تجربي پوهه (empiricism) نوميږي. نورو برتانوي سوچوالو، په خاص ډول ډېويډ هيوم (David Hume) (۱۷۱۱-۱۷۷٦)، جورج برکلي (George Berkley) (۱٦۸۵ -۱۷۵۳) او سټوارټ مِل ورته انکشاف ورکړ. دا د ذاتي آيديا ګانو له فلسفي څخه بېله ده چي د فرانسي فيلوسوف رنه دکارت (Rene Descartes)(۱۵۹٦-۱٦۵۰) دمخه وړاندي کړې وه او زموږ په مهال کي امريکايي ژبپوه، نوم چامسکي، او نورو دغه نظر وړاندي کړ، چي انسان د ژبي جوړولو استعداد له اول نه په طبعي ډول لري.[2] چامسکي دغه نظر وړاندي کړ چي " څنګه چي هر ماشوم ددې استعداد لري چي هر ډول ژبه زده کړي، نو ټول ماشومان به هغه بنسټيز جوړښت په ګډه ولري."[3]

---

[1] . د قول نقل، وليم سهاکيان او تابل سهاکيان، د سترو فيلوسوفانو ايدياګاني، خپرونه د باړنز او نوبل، نيو يارک، ۱۹٦٦، ۱۳۳.

[2] . د قول نقل، محمد اقبال وزيري، پښتو د تاريخ په بهير کي، کاکړ تاريخي علمي بنسټ خپرونه، کابل، ۲۰۱۵، ۲۰-۲۲.

[3] . کرس روهمان، د آيدياګانو نړی، د مهمو تيوري ګانو، مفهومونو، عقيدو او سوچوالانو قاموس، د بالنټاين کتابونو خپرونه، نيويارک،۱۹۹۹، ۳۸.

جېمز مِل چي د جان لاک د نظر له مخي د خپل زوی پوهنه په خپل لاس ونيوله، پروګرام يې دا شو چي د هغه د ذهن "سپين کاغذ" يا "ناليکلې تخته" له عقلي فکرونو ځخه ډکه کړي، بيا نو دا منطقي وه چي د جان ستوارټ مِل ښوونه د لرغوني يونان د تعليماتو له مخي وشي، چي مدنيت يې، د وخت د نورو مدنيتونو پرخلاف، په اساس کي د عقل پر پرنسيپونو ولاړوو.

ستوارټ مِل په درې کلنۍ کي د رياضي او لرغوني يوناني ژبي او په اته کلنۍ کي د لاتين، الجبرې او هندسې په زده کړې پيل وکړ. په دوولس کلنۍ کي د منطق او فلسفي د زده کړي لپاره تيار وو. زده کړه به د سهار په شپږو بجو پيل کېدله، او ټوله ورځ به يې دوام کاوه.(د بارک حسين اوباما مور هم په شپږو بجو په اوباما زده کړه پيل کوله) د مِل کور د هغه لپاره ښوونځی وو، او پلار يې د خپل زوی د عقلي استعداد او انکشاف ته متوجه وو؛ د هغه احساساتي او جذباتي خوا يې له نظر نه غورځولې وه. شعري او تخيلي خوا يې هم له پام نه غورځولې وه. دهغه ټول کوښښ په دې کي وو چي د خپل زوی عقلي ظرفيت د تنور د دورې پوهانو د نظريو له مخي و غوړيږي. ددې لپاره يې مناسب چاپېريال هم ورته برابر کړئ وو. جېمز مِل، چي د افراطي فيلوسوفانو *(radical philosophers)* يو وتلئ کس وو، خپل زوی هڅاوه چي ددوی په بحثونو کي ګډون وکړي. د هيواد نامتو اقتصاد پوه، ډېويد ريکارډو *(David Ricardo)*، هم په همدغي ډلي کي وو. مِل په تنکۍ ځواني کي د هغه او د پلار په بحثونو کي ګډون کاوه او د سياسي اقصاد په اړه يې پخپله هم نظر ورکاوه. خو دده لوی هڅوونکی نامتو او غېرعادي فيلسوف جرمي بنتهام *(Jeremy Bentham)* (۱۷۴۸- ۱۸۳۲) وو، چي د خپل ابتکاري ذهن په قوت او پرله پسې زيار سره هم نوي پروجې ايستلې، او هم يې نوي ايدياګاني وړاندي کولی، ددغي فلسفي پر بنسټ چي د خورا ډېرو، خورا ډېره نېکمرغي د قانون او اخلاقياتوبنسټ دئ.

بنتهام هم د ستوارټ مِل له پوهني سره علاقمن شو. د پلار په شان يې هغه دغسي يو کس وګانه چي دده فکري ميراث به نوي نسل ته ورسوي. دا يو پرځای تشخيص ثابت شو. مِل په ځوانی کي د هغه د شاوخوا يو ميليون ياد داښتونو او ورو ليکنو نه ، په نامه د 'شواهدو په اړه' *(On Evidence)* يو منسجم اثر را وايست. خو مِل چي د بنتهام د ګټورتوب په فلسفه کي ځومره ژور کېده، هغومره پرې انتقادي کېده. ان تر دې چي ځانله يې بېله لاره غوره کړه، لرِ و ډېر هسې چي په لرغوني يونان کي چي ارسطو د افلاطون د آيديا فلسفه، چي موجوده نړۍ يوه ايديا ده، ترک کړه، او د تجربې او مشاهدې لار يې ونيوله، او په نونسمي پېړۍ کي مارکس د هيګل ايديالي فلسفه په مادي فلسفي واړوله.

مِل برسېره پر دې چي د بنتهام د خوښي فلسفي، د لذت پر وړاندي د کېفيت خوا ټينګه ونيوله. د هغه د ګټورتوب په فلسفه کي د لبرل فکر ګډ کړ، په دې ډول چي " د خوښی ارزښت په هغي ښېګني کي پروت دئ چي د فرد ژوند ته يې راوړي. بيا هم د ټولو له ګټي سره بايد د ټولو فکر په نظر کي وي. اجبار بايد هيڅ نه وي. نېکمرغي به په هغي ټولني کي ښه نفوذ کولی وشي، چي هلته هرڅوک پرېښوول شي چي د خپلي خوښي نېکمرغي ولټوي او يوازنی شرط بايد دا وي چي د نېکمرغی دغه فردي ډول د نورو د نېکمرغی له رقم يا له ټوليز ښه والي سره ټکر و نه کړي."

مِل په دې ډول په عمِلي ژوند کي په فردي ازادي باندي ټينګ ودرېد. دی معتقد وو چي " فرد په خپل ځان، په خپل بدن او په خپل ذهن باندي د مطلق حاکميت خاوند دئ." په دې ډول "مِل ازادي غوره کړه، چي فردي موخو

ته پرې ورسيږي." مطلب "دا وو چې د فرد د غوړېدلو وړ طبيعي قوت آزاد شي، ددې له پاره چې مونږ ټول قادر کړي چې خپل ټول استعدادونه کشف کړو. دغسې آزادي به زموږ ټولو استعدادونو ته د تخليق او ابتکار لاَمِل شي. په نتيجه کې به مونږ وکولی شو چې په اخلاقي، روحي او عقلاني لحاظ پرمختګ وکړو. دا به په خاص ډول دغسې ټولنه رامينځ ته کړي چې په هغو ناوړو پيښو غلبه وکړي چې مارکس يې پارولئ وو، خو د انقلاب له شديدو ورانيو څخه پرته."

د مِل فکرونه په لبرلزم، امپيريسيزم او يوټليټيريزم، يا د ازادۍ په فلسفه، د تجربې په فلسفه، او د ګټورتوب يا د نېکمرغۍ په فلسفه خلاصه کېدلی شي، خو دا د هغه د فکرونو يو ساده او نيمګړیٔ تصنيف دیٔ.

ليبراليزم هغه سياسي، اجتماعي او اقتصادي دکتورين يا نظر ته ويل کيږي چې کلاسيک جوړښت يې په فردي ازادي، محدود حکومت، تدريجي ټولنيز پرمختګ، ليسه فېر، يا ازادي سوداګرۍ ولاړ وو. اوسنی لبراليزم په داسي حال کي چې په فردي ازادي او شخصي فرصت عقيده لري، له دولت نه غواړي چې په ټولنيزي ښېګڼي او ټولنيز سياست کي رول ولوبوي. د دواړو شکلونو مفهوم د عمِل او وجدان ازادي په غيږ کي نيسي. ليبراليزم په نونسمي پېړۍ کي د منځنی طبقي له سوداګرو او متشبثانو د ايديالوجۍ په شان انکشاف وکړ. د هغه عقلي بنسټ د جان لاک په سياسي فلسفې او د تنور دورې په انساني پرمختګ، او د عقلانيت په عقيده د ادم سمت د ازاد مارکيټ په اقتصادي نظريو، او د بنتهام او جان ستوارټ مِل د ګټورتوب په فلسفې اينوول شویٔ وو.[4] د ليبراليزم مرکزي ټکیٔ فردي ازادي ده، په دې ډول چې فرد به د قانون له مخي له محدوديت او اجبار نه ازاد فعاليت کوي، او له دغي لاري به هم د ځان او هم د ټولني ګټي خوندي کوي. څنګه چې ټولنه له افرادو نه جوړه ده، که افراد پوه، فعال او د آيډيال خاوندان وي، ټولنه ډيناميکه او ابتکاري کيږي. د مِل په نظر دا د ټولني مسئوليت دیٔ چې دغسي افراد و روزي. دی دا هم وايي چې هر فرد د بل په شان مهم دیٔ. ګدايګر له پاچا زوی سره برابر دیٔ او په نړۍ کي ټول په يوه ډموکراتيک بنسټ ولاړ دي.[5] ځيني نور ددې پرخلاف وايي چې د افرادو اصلاح د ټولني په اصلاح پوري تړلي ده، خو تجربو ښوولي د ټولني په نامه د غېر ډموکرټيک حکومت له خوا د افرادو اصلاح اجبار او تشدد حتمي کوي، چې دا مِل او مِلګرو ته د منلو وړ نه دي. د افرادو د اصلاح اساسي لار پوهنه ده، چې له بده مرغه په ټولي نړۍ کي ورته لازمه توجه نه کيږي. تر هغو چې پوهنه او روزنه د ماشومتيا په مهال د فاميلونو، او وروسته د ټولني له خوا په ډيموکراتيکي طريقي سره و نه شي، او د انسان دوستی مضمون په درسي نصاب کي شامِل نه شي، د ټولني او په نهايت کي د نړۍ والي ټولني اصلاح به هسي يو خيال، او د انسان ژوند به تل کړکېچن او ناخوښه وي. په اصل کي دا پوهنه، پوهه او ټکنالوجي ده چې د پرمختګ، نېکمرغۍ او د باکېفيته ژوند لامِل کيږي. ارسطو ويلي وه چې مور او پلار اولاد ته ژوند ورکوي خو ښوونکیٔ ورته ښه ژوند ورکوي.

امپيريسيزم يا تجربي فلسفه د پوهي هغه طريقه ده چې د حواسو په شواهدو سره تائيديږي. په ليدلو، اورېدلو، بويولو، حس کولو او چښلو سره مونږ د شاوخوا په اړه مفکوره جوړوو. په دې ډول تجربي پوهه له هغو نظريو

---

[4] . پورتنی سرچينه، ۲۳۱.

[5] . د قول نقل، سهاکيان، ياد شویٔ اثر، ٤٥.

 څخه جوړېږي چې د مشاهده شويو يا حس شويو واقعيتونو (facts) پر اساس تر لاسه کېږي.[٦] داسې هم ويل کېدلی شي چې تجربې پوهه هغه پوهه ده چې وايي د واقعيت د موضوع ګانو ټوله پوهه له تجربې، مشاهدې او حس کولو نه راوزي او د پوهې ټولې ادعاګانې يوازې د تجربې له لارې د اعتبار وړ کېدلې شي. د پوهې دغې فلسفې په انګريزي ويونکو ولسونو باندې ژور اثر کړی دئ، او له جان لاک نه وروسته د برتانيې ډېرو سوچوالو هغې ته ډېر انکشاف ورکړی دئ.

د نېکمرغۍ يا ګټورتوب د فلسفې اصلي پرنسيب دادئ چې د خورا ډېرو خورا ډېره نېکمرغي د قانون او اخلاقياتو بنسټ دئ. ددغې فلسفې مبتکر جرمي بنتهام وو، او جان ستيوارټ په همدغه نامه په خپل يوه اثر کې ډېر ژور لاړ، انکشاف يې ورته ورکړ، او د هغه کمي يا مقداري شکل يې کيفي کړ او دايې هم وښودله چې هغه ډېرې درجې لري. ددغه کتابګوټي د ليکوال په ژبه " د لبرل ګټورتوب ايديا چې مِل ورته انکشاف ورکړ، د هرې هغې ټولنې له لارې چې څومره لبرل کېدله، هغومره خپرېدله. تر دې حده چې د ګټورتوب دغه پرنسيب اوس په لويديځ ډول ډموکراسيو کې د اساسي قانوني حق په شان شوئ دئ."

مِل د خپل ' د سياسي اقتصاد پرنسيبونه' په نامه اثر کې د برتانيې د کلاسيکو اقتصاد پوهانو په نظريو کې اساسي تغير راوست، او هغه دا چې په اقتصادي فعاليت کې توليد قوانين لازم کوي. يعني ازاد مارکيټ ځانله قوانين لري، چې مداخله بايد پکې و نشي، خو "وېش" هيڅ قوانين نه لري او شتمني همدا چې توليد شوه د ټولنې د هغې برخې احساسات او نظرونه ورته قوانين ټاکي چې توليدوي يې. مِل د شتمنی په وېش سره په پانګه والي نظام کې اخلاقيات ګډ کړل. مِل په دغه ډول د کلاسيکو اقتصاد پوهانو د نظرونو په دغسې اړولو سره د پانګه والی نظام له بېخ نه اصلاح کړ. دا په زياته اندازه دده ابتکاري نظرونه دي چې د نن ورځې لوېديځه نړۍ ډموکراټيکي او د عامه ښېګڼو (welfare) ټولنې شوي دي، او په هغو کې د هر چا د فکرونو او ابتکارونو لپاره لاره خلاصه ده.

مِل ته فردي ازادي دغومره مهمه وه چې د خپل پلار د نظر له مخې يوازې عقلي اړخ يې د انسان پېژندنې لپاره کافي و نه ګاڼه، او د هغه د ښې پېژندنې لپاره د رومانتيکي شاعرانو او ليکوالو اثارو ته هم ورننوت. پلار يې دده پوهنه او روزنه ددغه نظر له مخې کوله چې دده دماغ د جان لاک په نظر يوازې له عقلي فکرونو څخه ډک کړي. مِل ددغسې روزنې او پالنې په اثر دغسې انسان شوئ وو چې "... تر اوه ويشت کلنی پورې د هغه د ننې ژوند په دليل او عقل سره پوره اداره کېده." مِل به د تنور دورې په نيمګړتيا او د چارلز ډارون (١٨٠٩-١٨٨٢) 'د عضوي موجوداتو سرچينه' په لوستلو سره په دې فکر شو چې انسان له عقل نه برسېره نور طبيعي ميلانونه هم لري، چې هغه کړوړو ته که هغه شعوري وي يا غېر شعوري، هڅوي. هانس مور ګنيتا د عقلاني فلسفې دغه نيمګړتيا په دغه ډول واضح کوي: " عقلاني فلسفې د انسان طبيعت، د اجتماعي نړۍ طبيعت او پخپله د عقل طبيعت سم پېژندلئ نه دئ. هغه دا نهويني چې انسان درې بعدونه لري، بيالوجيکي، عقلاني او روحي. د بيالوجيکي محرکاتو او د روحي غوښتنو په نظر کې نيولو سره هغه د انسان د ټول شته والي په حدودو کې هغه وظيفه په ناسمه توګه تعبيروي، چې عقل يې تر سره کوي."[٧]

---

[٦] . جارج نيلر، د پوهنې فلسفي بنسټونه، ژباړه د محمّد حسن کاکړ، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، ٢٠٠٢، ٤٣.

[٧] هانس مارګنتا، علمي انسان د قدرت سياست په وړاندې، د شيکاګو پوهنتون خپرونه، شيکاګو، ١٩٤٦، ٥.

خو دا چي پخپله عقل څه څیز دئ، په دې اړه دقیق تعریف نه دئ لیدل شوئ، که څه هم انسان د عقل خاوند دئ، او د هغه په حکم عمِل کوي، یایې باید وکړي. د یوه ماشوم ګوته چي اول ځل په اور وسوځېدله، بیا د عقل په حکم له اوره څخه ځان ساتي. په دې ډول عقل هغه استعداد یا قوې ته ویل کېدلی شي، چي انسان پرې د ځان ساتنه کوي او د ځان په خاطر بل چاته هم خطر نه پېښ کوي هم. او دي چي کله روحي، عقیدوي، جسمي او نور محدودیتونو او دسپلیونونو ته غاړه ږدي، دغه کار په اصل کي د ځان د پاره کوي. بیا هم مور ګنتا: " هغسي چي په فزیکي نړۍ کي د عقل د قوانینو سره د بریالیتوب ضمانت کوي، داسي هم هغه په ټولنیزه نړۍ کي د عقل له قوانینو سره مطابقت کوي. که ټولو انسانانو د عقل حکم ومانه، جګړې به، چي سره بېلوي یې، ورکي شي. او که نور څه نه وي، په روغي جوړي به واوري. ... یوه کامِله نړۍ هغه ده چي ټول پکي د عقل د حکم اطاعت وکړي."[۸]

البته دغسي کړه اسانه نه دي، په تېره بیا په هغه چاپېریال کي عقل او عقیده سره وران وي، لکه چي زیاتره همدغسي وي. خو که انسان روغ او ارام ژوند غواړي، بله لاره هم نه لري. نو انسان چي له هر نظر نه عمِل کوي دا یې په ګټه ده چي هغه د عقل په رڼا کي وکړي. که د عقل دقیقه پېژندنه ګرانه ده، په دستور یې عمِل کېدلی شي. په دې اړه جان ستوارټ مِل ښه بېلګه کېدلی شي، چي د ښې روزني او پالني له امِله یې تر پایه پوري د انظباط او پرنسیب له مخي ژوند وکړ، او روحي، جنسي او عقیدوي تمایلاتو ته تسلیم نه شو. ددغسي پوهني او روزني په رڼا کي وو چي هغه یو نادر فیلسوف شو. که هغه له دغسي پوهني او روزني نه بهره من نه وای، هغه شاید یو عادي او بې نومه انسان تېر شوئ وای. دده مثال ښیي چي په سمي روزني، سمي پوهني او سمو ظابطو سره عقل انکشاف کوي، او انسان د کمال په لور درومي. بیا نو ویل کېدلای شي چي انسان په ښې پوهني سره قادر کېدلی شي چي ځان او نور وپېژني او د دوستی په روحیې سره ژوند وکړي.

نور بی

---

[۸] . پورنی اثر، ۱۴.